

УДК 332.142:913(477.53)

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2020-13-4>

Джаман М.О.,
доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри теоретичної та прикладної економіки
Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України
Modzh@ukr.net
ORCID: 0000 0002 3963 8541

Єрмаков В.В.,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та методики її навчання
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
slav9724@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3997-4788

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК СУСПІЛЬНО-ПРОСТОРОВИХ ПРОЦЕСІВ ПОЛТАВСЬКОГО ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНОГО КРАЮ (РЕТРОСПЕКТИВНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

У даній статті проведено аналіз основних (природних, соціально-економічних, політичних та історико-культурних) чинників, які вплинули на розвиток суспільно-просторових процесів на території Полтавського історико-географічного краю (ІГК). Розкривається їх вплив на особливості розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва Полтавського ІГК у період генези індустріального суспільства, формування поселенської структури території. Заначається, що аграрний розвиток регіону включав у себе елементи фермерського та пруського шляхів капіталістичної еволюції, промислове виробництво, яке спеціалізувалося переважно на галузях з переробки сільськогосподарської сировини із значним поширенням селянських кустарних промислів. Неоднаковий економічний потенціал різних категорій як поміщицьких, так і селянських господарств, який існував ще з феодальних часів, визначив ступінь проникнення капіталістичних відносин у їх структуру та характер зв'язків з ринком. У зв'язку із цим процеси трансформації системи феодального господарства мали нерівномірний характер як у структурно-галузевому, так і в регіональному плані, що вплинуло на формування особливостей територіальної організації господарства. Розглядаються розселенські процеси, що визначалися основними напрямками історичного процесу залюднення території сучасної Полтавщини з південного заходу та з районів Правобережної України, а також концентрацією населених пунктів у межах річкових долин.

Показано, що в ієрархічній структурі чинників територіального розвитку Полтавщини провідна роль належить системі пануючих формаційних закономірностей, котрим підпорядкована дія усіх інших чинників, яка в кінцевому варіанті визначала особливості впливу інших чинників територіального розвитку історико-географічного краю та специфіку їх поєднання у різних просторово-часових варіаціях.

Ключові слова: чинники територіального розвитку, ретроспективна географія, Полтавський історико-географічний край, економіко-географічне положення, промислове та сільськогосподарське виробництво, формаційний розвиток.

Dzhaman M.O., Yermakov V.V. FACTORS OF IMPACT ON DEVELOPMENT OF SOCIAL AND SPATIAL PROCESSES OF THE POLTAVA HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL TERRITORY (RETROSPECTIVE AND GEOGRAPHICAL ASPECTS)

This article analyzes the main factors that influenced the development of social and spatial processes in the area of the Poltava Historical and Geographical Territory (HGT). The group of natural, social and economic (peculiarities of the formative development of the territory of the region, economical and geographical position in the system of territorial division of labor, demographic indicators of the population, settlement structure of the territory), political (entry into different state and political

entities, long border of the location) as well as historical and cultural factors. Their influence on the development of industrial and agricultural production during the genesis of the industrial society and the formation of the settlement structure of the territory are revealed. It is noted that the agrarian development of the region includes elements of the agricultural and Prussian ways of capitalist evolution, as well as industrial production, which specializes mainly in the processing of agricultural raw materials with a significant spread of peasant handicrafts. This affected the formation of the territorial structure of the economy. The settlement processes that were determined by the main directions of the historical process of pollination of the territory of modern Poltava region from the southwest and from the regions of Right-Bank Ukraine, as well as the concentration of settlements within river valleys have been considered.

It has been shown that in the hierarchical structure of factors of territorial development of Poltava region, the leading role belongs to the system of prevailing formation regularities, to which the activity of all other factors is subordinated, which ultimately determined the peculiarities of influence of other factors of territorial development of HGT and the specificity of their combination in different spatial and time variations.

Key words: factors of territorial development, retrospective geography, Poltava historical and geographical territory, economic and geographical position, industrial and agricultural production, formative development.

Постановка проблеми. Формування територіально-господарської структури Полтавщини пов'язане із тривалими просторово-часовими процесами її розвитку. Необхідною умовою для вивчення сучасної динаміки господарського комплексу ІГК є ретроспективний аналіз суспільно-географічних процесів. Важливе значення відводиться чинникам територіального розвитку, тісно пов'язаним із категорією суспільно-географічного положення. Історичний характер суспільно-географічного положення визначає також динамічність впливу і значення кожного чинника та їх сукупності.

Виділення та вивчення окремих чинників регіонального територіального розвитку дозволить з'ясувати їх значення, характер впливу на територіальний розвиток, прослідкувати зміну у їх співвідношенні, виявити успадковані тенденції та елементи галузевих і територіальних структур. У цілому це дозволить глибше зрозуміти закономірності регіонального розвитку і територіальної господарської динаміки, виявити їх специфіку. Крім цього, подібні дослідження сприятимуть посиленню наукових розробок у галузі географічного краєзнавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі нашої роботи над темою ми спиралися на теоретичні роботи з ретроспективної географії, географічного краєзнавства, економічної і соціальної географії (Баранський, 1956; Губанова, 1987; Круль, 2007; Лавріненко, 2013; Маца, 1998; Семенов-Тянь-Шнанский,

1910; Экономическая и социальная география, т. I, 1986 та ін.). Також ми врахували числені краєзнавчі праці (Бодянський, 1865; Падалка, 1914 та ін.), а також значний фактичний матеріал, вміщений у роботах з економічної історії, зокрема у роботах І. Гуржія, Є. Карнаухо-вої, І. Лободи, П. Ляценка, Б. Тихонова та ін. (Гуржій, 1950; Гуржій, 1954; Карнаухова, 1951; Лобода, 1958; Лященко, 1951; Тихонов, 1978). У роботах В. Круля з ретроспективної географії західних областей України головна увага приділялася розселенським процесам, виділено їх основні етапи, з'ясована інтенсивність, територіальне спрямування, відпрацьована наукова методика ретроспективно-географічних досліджень даних процесів (Круль, 2004). Чинники територіальної організації господарства за характером та особливостями їх впливу на останню, розглянуті у посібнику Экономическая и социальная география, т. I, 1986 (Ром В. (Ред.), 1986), а також детальніше проаналізовані у низці пізніших робіт (Стадницький, Коваль, 2010; Папіж, 2014).

Постановка завдання. При цьому залишається актуальною вивчення окремих чинників та їх сукупності, їх впливу на регіональний територіально-господарський розвиток, тому *метою* даної статті є систематизація і аналіз впливу окремих чинників територіально-господарського розвитку Полтавського ІГК.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш за все зауважимо, що основний територіальний об'єкт нашого аналізу – Полтавщина розглядається нами, враховуючи

наукові праці В.П. Круля щодо вжитого ним терміна «історико-географічний край». Ми використовуємо термін Полтавський історико-географічний край (ІГК) відносно історико-географічної зони Лівобережної України в рамках схеми історико-географічного поділу України (Круль, 2004: 61–64; Круль, 2007: 4–8). Порівняльні межі Полтавського історико-географічного краю та сучасної Полтавської області наведено на рисунку 1.

Розвиток суспільно-географічних процесів на території Полтавського історико-географічного краю визначався комплексною дією багатьох чинників природного, соціально-економічного, політичного та культурно-історичного характеру. Під чинниками розуміються головні умови будь-якого процесу чи явища, що визначають їхній перебіг (Ильичев, 1983: 645). Співвідношення різних чинників було неоднаковим у краї від давніх часів до сьогодення. Ретроспекція суспільно-географічних

процесів Полтавського ІГК повинна включати науковий аналіз чинників їхнього розвитку, що дозволить глибше пізнати закономірності даних процесів на рівні окремого регіону. Тому виникає необхідність систематизації та аналізу впливу цих чинників територіального розвитку. Із цією метою нами було проведено групування та визначення змісту основних чинників розвитку суспільно-просторових процесів для території ІГК. До них належать такі групи чинників: а) природні; б) соціально-економічні; в) техніко-технологічні; г) політичні; д) історико-культурні (табл. 1).

Кожний із виділених чинників та їх сукупність виступають умовою будь-якого територіального процесу. Дія природних чинників проявляється через особливості природних умов і наявних ресурсів даної території, послідовний процес відкриття і освоєння нових джерел ресурсів. Соціально-економічні чинники впливають з особливостей господарської

Рис. 1. Порівняльні межі Полтавської області та Полтавського історико-географічного краю [складено авторами за: Круль, 2004, с. 62]

Таблиця 1

Чинники територіального розвитку Полтавщини

Чинники територіального розвитку	Зміст чинників територіального розвитку
Природні	Рельєф, наявність корисних копалин, клімат, ступінь обводненості території, режим зволоження, тип ґрунтового та рослинного покриву.
Соціально-економічні	Особливості формаційного розвитку території краю, визначальні риси економіко-географічного положення у системі територіального поділу праці, соціальна та професійна структура населення, демографічні показники населення, розселенська мережа території.
Техніко-технологічні	Зміни у технічному рівні і технології виробництва, зміни у співвідношенні основних чинників розміщення продуктивних сил (сировинного, паливно-енергетичного, робочої сили, транспортного та ін.).
Політичні	Знаходження у складі різних держав, тривалий прикордонний характер положення, військово-стратегічні позиції території, військово-політичний тиск із боку кочових сусідів.
Історико-культурні	Етнічний склад населення, традиційні виробничі навички, філософія та культура господарювання.

системи та умов життя населення. Тісно пов'язані із соціально-економічними техніко-технологічними чинниками, дія яких відбувається зі зміною рівня технічного забезпечення, а, відповідно, і умов розміщення продуктивних сил. Група політичних чинників пов'язана перш за все з особливостями політико-географічного положення території в певний історичний період, її військово-стратегічними позиціями, входженням до політико-державних утворень та із територіально-адміністративним статусом. Історико-культурні чинники є відбитком нагромадження минулої праці, характеру розселення населення по території, етнографічної специфіки території, наявністю традиційних виробничих навичок, розвитку матеріальної і духовної культури в цілому. Але при цьому в ієрархічній структурі чинників територіального розвитку Полтавського ІГК провідна роль належить групі соціально-економічних чинників, а в їх складі – системі пануючих формаційних закономірностей, котрим підпорядкована дія усіх інших чинників.

У зв'язку з важливістю даної групи чинників більш детально зупинемося на особливостях еволюції економічного базису на території Полтавського ІГК, трансформації її виробничих структур у промисловості та аграрній сфері. Природно-ресурсна база ІГК і його місце у системі міжрегіонального поділу праці зумовили формування традиційно аграрної структури його господарства. При цьому основні напрямки капіталістичної еволюції сільського

господарства знаходилися залежно від особливостей залишків феодальної системи. Головні риси феодальної економічної системи під впливом географічних особливостей окремих регіонів зазнавали трансформації, що впливало на подальший розвиток господарських структур.

Подальша аграрна еволюція відбувалася різними способами, які були зумовлені регіональними особливостями попереднього феодального ладу. Процеси трансформації системи феодального господарства мали нерівномірний характер як у структурно-галузевому, так і в регіональному плані. П.І. Лященко відмічав регіональну специфіку поширення способів використання кріпосної праці (Лященко, 1951, Т. I: 482), а для чорноземних та українських губерній для поміщиків найвигоднішою була експлуатація селян у формі панщини у зв'язку із природними та економічними умовами (Гуржій, 1954: 27). Під час проведення селянської реформи 1861 р. відмінності в умовах ведення поміщицького господарства залежно від району розташування вплинуло на способи її здійснення. В умовах Полтавського ІГК це відобразилося у значній кількості відрізків селянських земель (до 40%) на користь поміщиків (Лобода, 1958: 140). Іншими словами, ми маємо «...просторовий або географічний розподіл місцевостей, в яких переважає аграрна еволюція відповідно прусського та американського типів» (Карнаухова, 1951: 36; Ленин, 1971, Т. 3: 218, 224). При цьому

наявність значного колонізаційного фонду у країні створювало не тільки можливість додаткових вкладень праці і капіталу у старі землі, але й можливість освоєння нових площ, що поступово призводило до фактичного переселення селянства разом із трудовою міграцією (Тихонов, 1978: 198).

Основні риси розвитку і розміщення сільськогосподарського виробництва Полтавщини у дореформений період істотним чином залежали від подальших умов трансформації двох головних соціально-економічних типів господарств – поміщицького та селянського, неоднорідних за своєю внутрішньою структурою. Неоднаковий економічний потенціал різних категорій поміщицьких господарств, який існував ще з феодальних часів, визначив ступінь проникнення капіталістичних відносин у їх структуру та характер зв'язків з ринком. Головним чином великі і частина середніх дворянських господарств були тісніше пов'язані з ринком через реалізацію продукції сільського господарства або переробних виробництв. Водночас дрібні поміщицькі господарства в основній своїй масі продовжували базуватись на засадах натурального господарства, наближаючись в цьому плані до селянських господарств. Про це свідчить і загальна картина розподілу поміщицьких господарств за особливостями землеволодіння в Полтавській губернії на момент проведення реформи 1861 р., із надзвичайно сильним поширенням дрібномаєткості (Гуржій, 1950; Гуржій, 1954: 56, 61; Падалка, 1914: 170, 310; Бодянский, 1865: 309). Відзначена риса дворянського землеволодіння у Полтавській губернії була важливим чинником формування галузевих і територіальних пропорцій аграрного виробництва в період розвитку капіталістичних відносин.

Панування панщинної системи зумовило подальшу еволюцію аграрного капіталізму за «пруським» типом із тривалим збереженням відробіткової системи у її найбільш архаїчних формах, поширенням споживчої оренди, низькою прибутковістю господарств та загальним низьким рівнем життя населення. Це, у свою чергу, визначило характер використання робочої сили, коли її надлишок не міг бути поглинений всередині Полтавської губернії і тому активно поширювався її вплив на сільськогосподарські роботи за межі регіону.

Панщинний спосіб феодального землекористування зумовлював також консервацію трипільної системи землеробства. Якщо в нечорноземних губерніях вже від кінця XVIII ст. спостерігалася раціоналізація цієї системи із впровадженням елементів багатопілля, у смузі чорноземних губерній трипільля велося без правильного чергування посівів, без угноєння (окрім ділянок під посівами коноплі, тютюну та буряків), із безсистемним користуванням іншими угіддями, низьким технічним станом сільськогосподарських знарядь. Лише у великих поміщицьких маєтках трипільля поєднувалося з перелогом, коли частина землі використовувалася під пасовища або сіножаті.

Ринкова трансформація феодальних господарств в Україні після реформи 1861 р. зумовила появу селянських господарств двох основних соціально-економічних типів: 1) господарств, що орієнтовані на отримання прибутку з широким використанням ринкових зв'язків та 2) господарств, зорієнтованих на натуральне споживання. В останньому типі господарств процеси відтворення забезпечувалися в основному за рахунок використання власних ресурсів з епізодичним зверненням до ринку. Основну відмінність між ними можна вбачати у співвідношенні вкладень живої праці та матеріально-технічних ресурсів на одиницю площі чи на одного зайнятого. Існування аналогічних тенденцій у розвитку селянських господарств прослідковується і на території України на прикладі Полтавської губернії та інших губерній регіону. Матеріали загальнодержавних та місцевих земських статистичних обстежень свідчать про те, що загальні витрати на утримання сільськогосподарських знарядь і машин на одну десятину посівної площі закономірно зменшувалися у напрямі від малопосівних до багатопосівних груп селянських господарств. У той же бік зменшувалися витрати робочої сили у господарстві при збільшенні ефекту від її використання. Це зумовило безсумнівні переваги великих за масштабами вкладень капіталу господарств у конкурентному середовищі.

Істотне значення як соціально-економічного чинника розвитку аграрної сфери Полтавського ІГК на період реформи 1861 р. належало його положенню у системі міжрайонного поділу праці. Початок XIX ст. був періодом

формування нового району товарного зернового господарства на півдні, що поступово призвело до зміни місця як цього району, так і сусідніх із ним районів у загальній системі економіки держави, зокрема призвело до кризи зернового господарства на Лівобережжі (Губанова, 1987: 13). Продукція зернового господарства українського лісостепу у експортних відправках вже не могла конкурувати з дешевшим хлібом степових господарств, що стимулювало зміни у господарській спеціалізації старого землеробського району України у бік формування в межах лісостепової зони Правобережжя і частково Лівобережжя спеціалізованого району цукробурякового господарства і цукрової промисловості. Само зернове господарство, не втративши повністю своїх позицій, зазнало певних змін у динаміці.

Це чітко проявилось у процесі товаризації поміщицьких маєтків. Так, через швидкий розвиток товарного землеробства у причорноморських губерніях, маєтки Лівобережної України, зокрема Полтавщини (окрім південних її повітів), поступово скорочували посіви пшениці, заміщуючи її житом, та переорієнтовуючись переважно на потреби внутрішнього ринку. Але внаслідок вузькості останнього через слабкий розвиток промисловості і незначну кількість промислового населення, як потенційного споживача сільськогосподарської продукції, незадовільного стану транспортної системи в регіоні та схожістю аграрної спеціалізації сусідніх губерній, зерно з полтавських маєтків перероблялося переважно на горілку. Усе це стимулювало розвиток низки галузей, що переробляли сільськогосподарську сировину.

Тобто період генези індустріального суспільства та формування ринково-капіталістичних відносин супроводжувався комплексною трансформацією умов і напрямів розвитку аграрного виробництва Полтавського ІГК. Це було зумовлено, передусім, соціально-економічними чинниками макрорівня, а саме – характером дії попередніх залишків феодальної системи, що вплинуло на галузеву спеціалізацію, територіальну структуру, технічну оснащеність, продуктивність та соціальну роль аграрного виробництва.

Базові умови розвитку аграрного капіталізму визначили і можливості промислового розвитку певної території. Протікання мануфак-

турного періоду капіталізму в умовах панування феодальної системи господарства створювало своєрідні форми промислового виробництва (кріпосницька та капіталістична мануфактура), які співіснували на території Полтавського ІГК. Особливо характерним це було в період товаризації поміщицьких господарств у першій половині XIX ст. Тип вотчинних та посесійних мануфактур у нових суспільних відносинах зазнавав істотних трансформацій.

Серед передумов, які зумовили цю особливість промислового розвитку Полтавського ІГК, слід вказати на низку чинників, зокрема тривалий характер «прикордонності», а для епохи генези індустріального суспільства – характер економіко-географічного положення краю в системі всього Західного макрорегіону Російської держави. Тут найбільше проявився вплив сусідського положення, або характеру найближчого оточення та формування економічно контрастних районів. У XVIII–XIX ст. цей макрорегіон відзначався винятково слабким ступенем індустріалізації за відносно інтенсивного розвитку сільського господарства. Особливість положення даного регіону у складі Росії полягала у сусідстві з двох боків із промислово розвиненими районами. Із півночі, північного заходу та заходу регіон тяжів до Петербурга, прибалтійських та польських міст, котрі встигли індустріалізуватись завдяки близькості до Балтійського моря та західного кордону. Це сприяло тому, що галузі промисловості, які орієнтувалися на імпортну сировину та зовнішні ринки збуту, стягувалися до Петербурга, Риги, Варшави, Лодзі та інших прибалтійських міст. На сході західний регіон межував із Промисловим Центром Росії, який індустріалізувався завдяки своєму центральному положенню на Східноєвропейській рівнині, поблизу вузла важливих транспортних комунікацій. Тому галузі промисловості, які орієнтувалися на вітчизняну сировину та на внутрішній ринок, тяжіли до Москви та інших міст регіону, а в межах Заходу, внаслідок конкуренції сусідніх промислових районів, сформувалася слабо індустріалізована область. З іншого боку, сусідство промислово розвинених районів, які висували підвищений попит на сільськогосподарську продукцію, створювали сприятливі умови для розвитку аграрної спеціалізації виробництва з різним ступенем

інтенсивності. При цьому не менш важливе значення мав і такий історичний чинник, як прикордонне положення території Західного району між Московським царством, Польщею, Литвою та Кримським ханством. Негативний аспект такого положення проявлявся у частих спустошеннях території регіону, яка була ареною військових змагань (Баранский, 1956: 114). В узагальненому плані сукупність природних та історичних кордонів, які проходили територією Полтавщини наведена на рисунку 2. Аналіз даної картосхеми показує тривалі періоди існування різних історичних і політичних кордонів в межах Полтавського ІГК, що не могло не відбитися на особливостях перебігу суспільно-географічних процесів в регіоні.

Комплексний характер мав вплив природних, історичних та соціально-економічних чин-

ників і на перебіг розселенських процесів на території ІГК. На сьогодні Полтавська область відноситься до помірно заселених територій у межах України із середньою густотою населення 51 ос./км² поступаючись середньоукраїнському показнику (75,5 ос./км²). При цьому розміщення населення на території сучасної Полтавщини характеризується нерівномірністю. Процес заселення території за останні чотири століття відбувався в напрямку з півночі на південь, що було пов'язано з розташуванням основних центрів розселення на північний захід та північ від сучасної Полтавської області. Цей чинник вплинув на вищі показники щільності населення в північних районах Полтавщини. Інший напрямок освоєння території пролягав від Дніпровського вододільного плато, де знаходилися кращі землі, до долини Дніпра з менш

Рис. 2. Природні та історичні кордони у межах Полтавщини [складено авторами]

родючими ґрунтами (Маца, 1998: 97). Це також вплинуло на ступінь сучасної заселеності південних та південно-західних адміністративних районів Полтавщини, які мають меншу густоту населення і кількість поселень.

Характерною є концентрація поселень переважно у річкових долинах, яка, починаючи від палеоліту, передавалася до кожної наступної епохи, що свідчить про певну наступність у типах, формах та основних напрямках заселення території Полтавщини. Подібні особливості топографії поселень залишалися характерними і для XIX ст., коли 74,6% населення Полтавського ІГК проживало в населених пунктах, що зосереджувалися по долинах основних річок (Бодянский, 1865: 1–109).

Таким чином, спостерігається певна наступність у типах, формах та основних напрямках заселення території Полтавщини. В.П. Семенов-Тян-Шанський, використовуючи розроблені ним зональний та азоняльний принципи, провів типологію заселення Європейської Росії, за якою територія Полтавського ІГК відносилася до південного долинного типу та долинно-яружного підтипу сільського розселення. Такий характер розселення склався історично під впливом як природних, так і суспільно-економічних чинників, що пояснювалося дослідником із водно-волоковою технікою пересування, оскільки річкова мережа та волоки складали головну комунікаційну вісь цього регіону, а також землеробським характером колонізації. Це сприяло концентрації слов'янських поселень як у долинах річок і на високих терасах, так і в межах вододілів (Семенов-Тян-Шанський, 1910:3; 35).

Висновки із проведеного дослідження.

Отже, ретроспективний аналіз основних чинників розвитку суспільно-просторових процесів Полтавського ІГК дозволяє виділити основні чинники, які вплинули на розвиток суспільно-просторових процесів на його території. Це група природних (рельєф, клімат, ступінь обводненості території, тип ґрунтового покриву), соціально-економічних (особливості формаційного розвитку території краю, особливості суспільно-географічного положення у системі географічного поділу праці, соціальна структура населення, демографічні показники населення, розселенська структура території), техніко-технологічних (зміни

у рівні технічного прогресу та нових технологіях виробництва), політичних (тривала прикордонність положення та знаходження у складі різних держав) та історико-культурних чинників (перш за все традиційні виробничі навички). При цьому зауважимо, що в ієрархічній структурі чинників територіального розвитку Полтавщини провідна роль належить групі соціально-економічних чинників, а в їх складі – системі пануючих формаційних закономірностей, яким підпорядкована дія усіх інших чинників.

У загальній структурі зазначених чинників розвитку суспільно-просторових процесів на території Полтавського ІГК істотна роль належала тривалому історичному періоду порубіжного економіко-географічного положення, яке мало своїм негативним аспектом періодичні спустошення території регіону. Дана особливість сукупно із природно-кліматичними умовами території та соціально-економічним ладом визначали галузево-територіальні та екістичні процеси. За умов чорноземної смуги при достатній кількості родючих ґрунтів, близькості внутрішнього і зовнішнього ринків, відносно слабкому розвитку селянських кустарних промислів найвигіднішою формою феодалної ренти була панщинна система. Специфіка розвитку феодалізму та формування феодалної ренти визначили базові умови становлення аграрного капіталізму, особливості процесу товаризації дворянських і селянських господарств, стимулюючи розвиток низки галузей, які переробляли переважно сільськогосподарську сировину (гуральництво, цукроваріння тощо). Розміщення населення на території Полтавського ІГК характеризувалося нерівномірністю: більшу щільність населення мають його північно-західні райони. Це було зумовлено розташуванням основних центрів розселення (на північний захід та північ від території сучасної Полтавської області, а також на південь та південний захід від неї). У зв'язку із цим на території Полтавського ІГК спостерігається концентрація поселень переважно у річкових долинах, яка, починаючи від палеоліту, передавалася до кожної наступної епохи, включно до початку XX ст. (долинно-яружний підтип долинного південного типу сільського розселення).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баранский Н. (1956). Экономическая география. Экономическая картография. Москва : Государственное издательство географической литературы. [Baransky N. (1956). *Economical geography. Economical cartography*. M. : State Publishing House of Geographic Literature (In Russian)].
2. Бодянский Н. (Сост.). (1865). Памятная книжка Полтавской губернии на 1865 год. Полтава. [Bodyansky N. (Comp.). (1865). *The memorial book of the Poltava province for 1865*. Poltava (In Russian)].
3. Губанова Т.Е. (Сост.). (1987). Экономическая и социальная география в СССР: История и современное развитие: Кн. для учителя. Москва : Просвещение, 1987. [Gubanova T.E. (Comp.). (1987). *Economic and social geography in the USSR: History and modern development: Prince. For the teacher*. M. : Education, (In Russian)].
4. Гуржій І. (1950). Повстання селян в Турбаях (1789–1793). Київ : Вид-во АН УРСР. [Gurjii I. (1950). *Peasant uprising in Turbai (1789–1793)*. K. : Publishing house of the Academy of Sciences of the Ukraine (In Ukrainian)].
5. Гуржій І. (1954). Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX століття. Київ : Державне видавництво політичної літератури України. [Gurjii I. (1954). *Schedule of feudal serfdom in agriculture of Ukraine in the first half of the nineteenth century*. K. : State Publishing House of Political Literature of Ukraine (In Ukrainian)].
6. Ильичев Л. (Гл.ред.). (1983). Философский энциклопедический словарь. Москва : Сов. Энциклопедия. [Ilyichev L. (Ch. Ed.). (1983). *Philosophical Encyclopedic Dictionary*. M. : Sov. Encyclopedia (In Russian)].
7. Карнаухова Е. (1951). Размещение сельского хозяйства России в период капитализма (1860–1914г.г.). Москва : Изд.-во АН СССР, 1951. [Karnaukhova E. (1951). *Placement of Russian agriculture in the period of capitalism (1860–1914)*. M. : Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, 1951 (In Russian)].
8. Круль В. (2004). Ретроспективна географія поселень Західної України : монографія. Чернівці : Рута, 2004. [Krull V. (2004). *Retrospective Geography of Western Ukraine Settlements: A Monography*. Chernivtsi : Ruta (In Ukrainian)].
9. Круль В. (2007). Краєзнавство: Навчально-методичний посібник. Чернівці : Рута, 2007. [Krul V. (2007). *Local History: National Methodological Manual*. Chernivtsi : Ruta (In Ukrainian)].
10. Лавріненко С. (2013). Регіональні особливості розвитку аграрної сфери та їх вплив на суспільно-географічні процеси після реформи 1861 року (на прикладі Полтавщини). *Часопис соціально-економічної географії*, Вип. 15 (2), 95–99. [Lavrinenko S. (2013). *Regional features of agricultural development and their impact on socio-geographical processes after the reform of 1861 (on the example of Poltava)*. *Hutan geography journal*, 15(2), 95–99. (In Ukrainian)].
11. Ленин В. (1971). Развитие капитализма в России. Процесс образования внутреннего рынка для крупной промышленности. М.Г. Власова (Сост.). Полное собрание сочинений (Т. 3). Москва : Издательство политической литературы. [Lenin V. (1971). *The development of capitalism in Russia. The process of creating a domestic market for large industry*. M.G. Vlasova (Comp.), *Complete Works (Vol. 3)*. M. : Publishing house of political literature (In Russian)].
12. Лобода І. (1958). Аграрне перенаселення на Лівобережній Україні в кінці XIX століття (по матеріалам Полтавської та Чернігівської губерній). *Історія СРСР*, 2, 137–143. [Loboda I. (1958). *Agricultural overpopulation in Left-Bank Ukraine at the end of the 19th century (based on materials from the Poltava and Chernihiv provinces)*. *History of the USSR*, 2, 137–143 (In Russian)].
13. Лященко П. (1951). Докапіталістичні формації. Історія народного господарства СРСР. (Т. 1). Київ : Державне видавництво політичної літератури України. [Lyashchenko P. (1951). *Pre-capitalist formations. History of the economy of the USSR (Vol. 1)*. K. : State Publishing House of Political Literature of Ukraine (In Ukrainian)].
14. Маца, К. (Ред.). (1998). Полтавська область: Природа, населення, господарство. Полтава : Полтавський літератор. [Matza K.O. (Ed.). (1998). *Poltava region: Nature, population, economy*. Poltava : The writer of Poltava (In Ukrainian)].
15. Падалка, Л.В. (1914). Карта територіального розграницення Полтавської губернії в масштабах місних досліджень. Полтава, Полтавська учена архівна комісія. [Padalka L.V. (1914). *Map of the territorial delimitation of the Poltava province in the scope of local studies*. Poltava, Poltava scientific archival commission (In Russian)].
16. Папіж, Ю.С. (2014). Ефективна регіональна економіка: фактори розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*, Вип. 7. Част. 4, 89–91. [Papizh Y.S. (2014). *Effective regional economy: factors of development*. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series «Economic Sciences»* 7(4), 89–91 (In Ukrainian)].
17. Ром В. (Ред.). (1986). Экономическая и социальная география СССР: Общая часть курса. Учеб. пособие (Т. 1). Москва : Просвещение. [Rum V. (Ed.). (1986). *Economic and social geography of the USSR: General part of the course. Textbook manual for students (T. 1)*. M. : Education (In Russian)].
18. Семенов-Тянь-Шанский В. (1910). Город и деревня в Европейской России: Очерк по экономической географии с 16 картами и картограммами. *Записки РГО по отделению статистики*, Т. 10, вып. 2, 1-212. [Semenov-Tyan-Shansky V. (1910). *City and Village in European Russia: An Essay on Economic Geography with 16 Maps and Cartograms*. *Notes of the Russian Geographical Society for the Department of Statistics*, Vol. 10, no. 2, 1-212 (In Russian)].
19. Стадницький Ю., Коваль Л. (2010). Чинники розміщення господарської діяльності [Текст] : монографія. Хмельницький : ХНУ. [Stadnytsky Y., Koval L. (2010). *Factors of placement of economic activity*. Khmelnytsky: KhNU (In Ukrainian)].
20. Тихонов Б.В. (1978). Переселения в России во второй половине XIX в. Москва : Наука. [Tikhonov B.V. (1978). *Resettlement in Russia in the second half of the XIX century*. M. : Science (In Russian)].

Стаття надійшла до редакції 03.09.2020.
The article was received 03 September 2020.